

SZEMLE

Irk Ferenc

Kriminálpolitika és Értékvédelem

Napjaink bűnözési hulláma kihívás elé állítja a bűnmegelőzés és a bűnüldözés elméleti és gyakorlati szakembereit. Régi fogalmakat kell újrarendezni, új meghatározásokat és prioritásokat kell alkotni. A gyakorlat türelmetlenül várja az elméleti szakemberek ajánlásait. Többen állítják: az a politikai erő, amelyik hatékony beavatkozást tud ígérni a lakosságnak a bűnözés ellen, az nagy előnyre tehet azért a többiekkel szemben. Ennek a megközelítési módnak csak az a szépséghibája, hogy az elméleti szakemberek többsége egyetlen politikai erőt sem kíván szak tudásával előnyben részesíteni. A tudóst szellemi árnyalatok és irányzatok érdekelhetnek, preferálhat meggyőződéséből fakadóan bizonyos érték- és norma-rendszert, napi politikai igényeket azonban nem célszerű kiszolgáltatni.

I

Fogalmak, alapelvek

1. *Fogalmak.* A kriminálpolitika a bűn(özés)megelőzési politika részeként a már elkövetett jogsértésekre, bűncselekményekre adott, (a büntetőjog közvetítéséből eredő) jogi jellegű választási stratégiák gyűjtőfogalma. Alrendszerei a következők.

a) A *büntető igazságszolgáltatási politika*, amely a büntető igazságszolgáltatás intézményrendszerének működési-viselkedési stratégiáit tartalmazza. Ez a politika arra kérdésre ad választ, hogy kik, milyen működési elvek alapján alakítják ki a gyakorlatot, és magában foglalja a büntető jogalkotási politikát is.

b) A *büntetőpolitika*, amely a büntetőjog szűk értelemben vett szankciórendszerének speciális intézményeire tett választási stratégiáit tartalmazza. Ez a politika arra a kérdésre ad választ, hogy mit, milyen elvek és idológiai háttérben kell megvalósítani. Itt határozandók meg a prevenció főirányokon belül azok a célpontok, kiemelt cselekmények, amelyek – politikai döntés nyomán – fokozott figyelemmel kell, hogy részesüljenek.

c) Az *ítélkezési-büntetés-kiszabási politika*, amely a büntetés-kiszabás elveit, stratégiáit tartalmazza. Ez a politika arra a kérdésre ad választ, hogy hogyan kell a kriminálpolitikai elveket a gyakorlatban megvalósítani. Itt kell, hogy meghatározásra kerüljenek a prevenció főirányokon belül azok a kiemelt személyek, csoportok, akik, illetve amelyek – politikai döntés nyomán – fokozott figyelemmel kell, hogy részesüljenek. *Az ítélkezési politika azonban nem sértheti meg azt az alapszabályt, amely szerint a büntetőjog értékvédő szerepet tölt be, mégpedig az igazságos, azaz a teltarányos megtorlás, mint egyetlen lehetséges büntető elv érvényesítése által.*

A büntető- és az ítélkezési politika nemcsak elveiben, de a gyakorlatban sem választható el élesen egymástól.

d) A *büntetés-végrehajtási (szankcióvégrehajtási) politika*, amely a büntetés és intézkedések végrehajtásának elveit és stratégiáit tartalmazza.

2. *Alapelvek.* A kriminálpolitika tárgya a büntetőjogi normák. Célja, a normák épségének védelme, s ezáltal a társadalmi stabilitás biztosítása. E megközelítésből fakadóan korántsem egyetlen ám legfonto-

sabb feladata a *büntető jogalkotási politika* szolgálata.

A (neo)klasszikus büntetőjogi felfogás elveti a kezeléssel, személyiségformálással kapcsolatos illúziókat. Ennek megfelelően tudomásul veszi, hogy a jogsértések mögött jogi szabályok, ezek mögött normák, a normák háttérben értékek vannak. A normaépség védelme ezért a védendő norma mögötti érték(ek) védelmét szolgálja. A kriminálpolitika saját eszközeivel teszi ezt.

A normaépség-védelem síkjai összefüggésben vannak a kriminálpolitika előbb felvázolt dimenzióival. Ezek a következők:

- jogalkotás a maga racionális és irracionális elemeivel,
- még el nem követett bűnesetek (előzetes) megelőzése,
- az elkövetett bűncselekmények (utólagos) üldözése,
- ítélkezés a maga racionális és irracionális elemeivel,
- büntetés végrehajtása.

A most felvázolt síkok és a korábban definiált dimenziók mentén valósítja meg az állam végrehajtó szervezetet keresztül kriminálpolitikáját. E politika – az általános politika visszatükröződéseként – bizonyos mozgásteret ad mind a jogalkotásban, mind a jogalkalmazásban. Viszonylag szűkre szabott határok között eltérés mutatkozhat a kriminálissá nyilvánított cselekmények körében, az általános, a bűnelkövetés bekövetkezését megakadályozni hivatott szervezetek működésében, a bűnüldözésben szerephez jutó prioritásokban, különös tekintettel a bűncselekményfüggetlen felderítési intenzitásban, a vádhatóság vádindítványi és különösen szankcionálási gyakorlatában, nemkülönben a büntetés-végrehajtás elveiben.

Az előbbiek nem jelentik automatikusan annak a kívánalomnak a megsértését, ami szerint a jogi (így különösen a büntetőjogi) normáknak csakúgy, mint a jogszolgáltatásnak politikailag semlegeseknek kell lenniük.

Az azonban nyilvánvaló, hogy jogbiztonság csak akkor képzelhető el, ha a jogi normák nincsenek napi politikai érdekeknek és érdekütköztetéseknek kiszolgáltatói. Ennek hangsúlyozása különösen ingatag politikai körülmények között levő vagy jelentős politikai változásokon átmenő országok, régiók esetében indokolt.

A továbbiakban evidenciaként kezeljük, hogy a különböző hangsúlyokat, prioritásokat alkalmazó politikai szemléletekből fakadó eltérések csakis *jogállami keretek* között, azaz a vonatkozó és hazánk által elfogadott nemzetközi megállapodásokban foglalt előírások szabta mozgásterén belül képzelhetők el. Kívánatosnak tekintendő az alá nem írt előírások, illetve a kötelezettségeket nem tartalmazó, ám a jogállamiság irányába mutató ajánlások követése is.

3. *Alkotmányossági elvárások. Minimális követelmény a Magyarországra vonatkozó alaptörvény, azaz az Alkotmány betű szerinti, maradéktalan betartása, ami az Alkotmányban megfogalmazott elvek feltétlen követését is jelenti.* „A büntetőjog értékvédő funkciója mellett úgy válhat csak érték-hordozóvá, ha szabályainak kiindulópontja az egyéni és kollektív szabadságot biztosító közjogi-alkotmányos rendszer.”²

Az előbbi elvekkel összefüggésben fontos hangsúlyozni, hogy az Alkotmánybírószág határozataiban megfogalmazottaktól eltérni nem szabad. Az írott jog és az alkotmányos demokrácia intézményrendszereinek tisztelete közérdek. Ezért

a legmagasabb szintű jogforrások és azok értelmezéseit mind a kodifikációs munkálatok során, mind a jogalkalmazásban, minden szinten akkor is követni kell, ha azok néme-lyike bizonyos körökben vitatott.

Mit jelent ez a követési kívánalom? Például azt, hogy „nemcsak a jogszabályoknak és az állami szervek működésének kell szigorúan összhangban lenniük az Alkotmánnyal, hanem az Alkotmány fogalmi kultúrájának és értékrendjének át kell hatnia az egész társadalmat.”³

II.

Értékek és védelmük

1. *Értékrendek.* Az értékvédelemmel összefüggésben szükséges utalni arra, hogy az értékek társadalmi elfogadottságon alapulnak. „Az érték jellegénél fogva a társadalom tagjaitól a megvalósítást igényli, tehát követelményként, normaként hat.”⁴

Az értékek köre, rangsorolása (prioritása) és – márcsak ezek miatt is – védelme különböző társadalmi berendezkedésekben, különféle kulturális környezetben eltérő. Magyarországon többé-kevésbé három értékrend különíthető el egymástól: a konzervatív, a liberális és a szociális értékeket preferáló felfogások. Megjegyzem: tisztán egyik vagy másik értékrend dominanciája aligha volna jelenleg elképzelhető.

A *konzervatív értékrendek* inkább jellemzője az állami érdekek, a hagyományokon alapuló, a tradíciókból eredeztethető hatalmi prioritások túlsúlya. Ezen államok kormányzati stílusa paternalisztikus és tekintélyelvű – függetlenül attól, hogy esetleg magát szociális eszmeiséggel felvértezettnek deklarálja. Ezen államfelfogásokból és államvezetési stílusból faka-

dóan a kormányzott lakosságot alattvalónak tekinti. Ebből fakadóan történelmileg adott státuszát az állam lakója fontosabbnak kell elismerje az általa választottnál.⁵ A tapasztalat azt is mutatja, hogy azokban az országokban, régiókban, ahol ez az értékpreferencia van jelen, ott a kollektív, gyakran a nemzeti értékek prioritása észlelhető. Az egyéni értékek a közösségi értékekből származtathatók. Épp ezért, ha választási kényszerre kerül sor: a közösséget, a „népet” reprezentáló hatalom álláspontja gyakran ellentmondást, vitát, a közvetlenül érintettek egyeztetését nem igénylő sőt még csak nem is tűrő központi akarat dominanciájában testesül meg. A feladatok élesen és jól körülhatároltakká, egymástól elkülönültek. A kormány kormányoz, a kormányzott végrehajt.

Ugyanezen régiókra jellemző az intolerancia, ami legfőbb ször bonyos embercsoportok elleni intenzív védekezés megszervezésében, nemkülönben egyes kiválasztott csoportok kollektív viselkedésformálásába vetett hitben ölt testet. E hit természetesen tettekben – így pl. a jogalkotásban és – alkalmazásban – nyilvánul meg.

A *liberális értékrend* legfőbb vezérlő elve a racionalitás, továbbá a szabadság és egyenlőség értékeinek tisztelete. Legalábbis elvben az állam polgárainak szabad megállapodására alapozza tevékenységét. A kormányzat működési rendszere olyan, hogy a kormányzottak visszajelzése egyik eleme működésének. Kevesebb a csak egyirányúan hierarchikus, csak felülről lefelé működő, rendszer. Ennek eredménye pedig észszerű kapcsolat az állam és polgárai között, ami viszont sokkal több konfliktust, következkéskép-ven egyeztetést, vitát és működési zavart eredményez.

2 Vö.: Szabó, A.: *ua.*

3 A 11/1992. (III.5.) AB h. indokolása.

4 Hámosi, V.: *Jogi és jogon kívüli normatív elemek a polgári létkezelésben. Jogtudományi közlöny 1984/9. 491. old.*

5 Vö.: Fehér F.–Heller Á.: *Kelet-Európa „dicsőséges forradalmi” T-Twins, 1992. 103. és 119. old.*

Ez az értékrend előnyben részesíti valamely régió közös érdekeiben való együttműködést, a jövő által támasztott elvárásokat, az állampolgári jogokat, ezeken belül is a szabadságjogokat. Nem nélkülöz érzelmi elemeket sem, így pl. az önfeláldozó hazaszeretet.⁶ Ezen értékrend alapján csak a tett a mérvadó, a tettes ennek alapján kerül megítélésre. Az egyéni értékek elsőbbséget élveznek a kollektív értékekkel szemben. Utóbbiak az előbbieken keresztül valósulnak meg.

Európa középkori régiójában egy további szempontnak is kiemelt fontosságot tulajdonítottunk. Ez pedig a szociális értékek preferenciáját jellemző szociális értékrend. Ez egy olyan adalék, ami a hagyományos demokráciákban – ma már – evidencia, legalábbis többé-kevésbé. Egy olyan régióban azonban, amelyik – több szociológus és politológus szerint – a feudálisocializmusból most teszi meg az első lépéseket a jórészt még kialakulatlan, konszenzusok hiányában sok tekintetben és területen szabályozatlan kapitalizmus felé, s amelyiket ezért lehet okkal feudálkapitalistának nevezni, ott a szociális értékek hangsúlyozása fontos. Kétségtelen, hogy ezen értékek egy része a törz gyakorlat miatt az elmúlt évtizedekben lejáratódott. Ezért azonban nem az értékeket kell elutasítanunk, hanem az értékérvenysétek egyfajta gyakorlatától kell elhatárolódnunk. Ezt annál könnyebb megtenni, mert számos esetben e tevékenység a valóságban meg sem történt. Mások pedig semmi köze nem volt az ideológiai háttérhez.

A rendszerváltás óta eltelt nagyon rövid idő – számos szakember véleménye szerint – azt engedi meg sejtetni, hogy a szociális értékrend – tettekben vissza-

tükröződve – inkább számíthat támogatásra a liberális, mint a konzervatív értékrend követők körében. Ezért – és csakis ezért – használjuk a jövőben a konzervatív alternatíváját a szociális-liberális szókapcsolatot.

2. *Normagenesis.* Értékből azonban nem következik automatikusan norma, mégkevésbé büntetőjogi norma. Az erkölcsi értékelés elterjedhet, s gyakran el is tér a jogtól. „A mi jogrendszerünkben semmilyen értékítélet nem implikálhat büntetőjogi normát, ehhez, mint az közismert, külön törvénykezési aktusra van szükség, vagyis az értékítéletből csak bonyolult társadalmi és jogi folyamatokban keletkezhet büntetőjogi norma. ... A büntetőjog autonóm módon választja ki azon értékeket, amelyeket védelemre méltónak tart.”⁷

Egyn és társadalom kapcsolatában kristályosodik ki az a közönség számára irányadó normarendszer, amelynek egy részét a büntetőjog is megerősíti. figyelembe kell venni, hogy az egyén nem elszigetelten, hanem a társadalom tagjaként él, gondolkodik, cselekszik. A társadalom többi tagjának a kifejezésre jutó állásfoglalása tehát feltétlenül befolyásolja az egyének tudattartalmát, és ebből alakul ki az össztársadalmi tudatot képező etikai normarendszer. Előbb esetenként, majd előre, „tervszerűen” ebből hozta létre az uralkodó osztály hatalmi szervei útján, kényszerítő erejével alátámasztva a jogot.”⁸

Az előbbiekből fakad, hogy – mivel az értékek, az értékrendszer a moralitás és nem a jog tartományába tartoznak – az értékvédelem jogi eszközökkel csak akkor lehet eredményes, ha a hatalom által preferált értékrend nem ellenkezik a lakosság többsége által elfogadottal. Itt is jellemző a

támogatott, a túrt és tiltott zónák egyidejű jelenléte. A túrt zóna kezelése általában oly módon történik, hogy bár bizonyos tiltott cselekmények tömeges megvalósításáról a hatóságoknak is tudomásuk van, mindaddig nem tesznek semmit, amíg az érintettek bizonyos határokat túl nem lépnek. „A jogkövetésnek morális jelenségnek kell lennie. Ezt elérendő viszont az emberek túlnyomó többségében a törvények értékéről való meggyőződésnek élnie kell. A büntetés önmagában alkalmatlan eszköz a morális szemrehányás kiváltására. A büntetés csak meglévő morális értékek elmélyítésére alkalmas. Épp ezért a jogrendő viszont az esetekre kell korlátozódnia, ahol a közmorál a hivatalos felfogással megegyezik, vagy a jogi szabályozást indifferensen szemléli.”⁹

3. *Kriminálpolitikai értékvédelem mutatói.* A kriminálpolitikai szempontból releváns értékek védelmében a sorrendiség egy-egy nemzetállam keretei között a következő szinteken mérhető:

- a kodifikált normasértések szankcióinak minimum-maximum értékei alapján

- az érték (és norma) megsértőivel szembeni felderítési aktivitás alapján (e fogalmat egészen tágan értelmezve ide sorolandónak tekintve mind a lakossági feljelentési készséget, mint a bűnüldöző hatóságoknak e fogalom alatt értendő tevékenységét)

- a büntetékiszabás mértéke alapján a lehetséges minimum-maximum határok között.

Ugyanezen három ismérv alapján különféle országok, régiók is egybevetethetők egymással. Nem szólunk azonban itt az egyes országok között a büntetések szigorúságában fellelhető különbségekről, hiszen azok – részben a konzervatív – liberális felfogáson alapuló

6 Vö.: Fehér F.–Heller Á.: i.m.

7 Király, T.: A büntetőjog és garanciák. Jogtudományi Közlemény 1981/5. 360. old.

8 Marton, R.K.: Társadalmiszemlélet és társadalmi struktúra. Budapest, 1980. 452–471. old. Idézi: Hámosi 1984. 490. old.

9 Geiger, T.: Über Moral und recht. Streitsprach mit Uppala. Duncker & Humblot, Berlin, 1979. 178–182. old.

– regionális – nemzeti hagyományok elsődleges visszatükröződi. Ugyancsak nem teszünk említést az idők folyamán bekövetkezett változásokról, hiszen azok – bár önmagukban nagyon tanulságos, most mégis mellőzhetőnek tekintett – folyamatot és nem adott helyzeteket tükröznek vissza.

4. *A kodifikált bűncselekmény genezise.* Itt azzal a kérdéssel foglalkozunk, hogy miből, milyen elvek alapján lesz bűncselekmény.

Alkotmányossági szempontból a szabadság korlátozások kritériumából célszerű kiindulnunk. Az Alkotmánybíróság véleménye szerint „az emberi szabadság korlátja ott van, ahol e szabadság mások szabadságával ütközik. Ha az ember szabad döntése másik ember élete, méltósága, cselekvési szabadsága ellen irányul, a társadalom, ezen belül az állam kötelessége a megtámadottak segítségét nyújtása.”¹⁰

Az alkotmányosság szellemének érvényesítése azonban nem jelenti az Alkotmányban megfogalmazott állampolgári jog (ezeken belül az imént említett cselekvési szabadsággal összefüggő jogok) büntetőjogi kodifikációban is visszatükröződő feltétlen védelmét. Az Alkotmányban sokféle felelősség található. Szerepel benne pl. a politikai, a jogi, s ez utóbbin belül a büntetőjogi felelősség. Léteznek ugyanakkor alkotmányos intézményekhez nem kapcsolható jogok is. Leglényegesebb, hogy a jogi – és ezeken belül a büntetőjogi – rendelkezések magukban hordozzák az alkotmányosságot. Az Alkotmány szellemiségének ezekben vissza kell tükröződniük.

Másik oldalról viszont az alkotmányosság megköveteli az állam *büntetőhatalom korlátozását.* A kriminálpolitika – különösen ha annak

kialakításában bizonyos kriminológiai elképzelések túlsúlyosak – számos racionális érvelést tudna felhozni a valós vagy csak vélt hatékonyság fokozására. Ennek elsősorban (vagy talán helyesebben: végső fokon) alkotmányossági korlátai vannak. Az Alkotmánybíróság „az állam büntetéséhez való jogát – alkotmányos jogállamhoz méltóan – nem az államhatalom korlátlanlanságából vezette le. A büntetéshez való jog nem korlátlan.”¹¹ E tétel azt is leszögezi, hogy „az igazságosság és az erkölcsi indoklottság lehet ugyan motívuma a büntetethez való jog – a büntetés érdemlőségének, de a büntetethez való jog alapjának alkotmányosnak kell lennie.”¹²

Szükségesnek látszik itt még egy megjegyzést tenni: bár az Alkotmány alapértékeit rögzít, mégsem tekinthető teljeskörűnek e reperatór. Vannak olyanok is, amelyek alapvetőek, rögzítésük mégis hiányzik. Ugyanakkor vannak az Alkotmányban olyan alapjogokat védő rendelkezések, amelyek büntetőjogi védelme hiányzik. Ez önmagában nem hiba: a büntetőjogi értékvédelem szűkebb is, tágabb is lehet, mint az Alkotmányé. A büntetőjog – bár múltba tekintő – a társadalom változásával együtt módosul, védendő értékekhez rugalmasabban képes (vagy kellene képes legyen) alkalmazkodni, mint az alaptörvény. Mindebből az következik, hogy a büntető törvénykönyv különös része teljes egészében nem kell megfeleljen az Alkotmánynak.

5. *Érték- és normavédelem hatékonysága.* Valamennyi bűncselekmény szükségletkielégítésre, problémamegoldásra irányul. A *szükségletek* mögött érdekek vannak. A bűncselekmény egyszerre sért

vagy veszélyeztet társadalmilag preferált érdeket és értéket. Érdeksérelem értéksérelem nélkül éppúgy kizárt, mint értéksérelem érdeksérelem nélkül. A kiválasztás alapja *etikai* megközelítésű. Ez azt jelenti, hogy a bűncselekmény *irracionális elem* mintál válik ki a többi cselekmény közül. Ez az irracionális elem az az etikaimomentum, ami valamely tett erkölcsi elítélhetőségét, ezáltal csak azoktól biztosítja. Hogy miért? „Mert a jog, mint kultúra terméke, maga is bizonyos értékrendszer. Seholy annyira nem szemléltető, mint éppen a büntetőjog területén. Hiszen nem minden érdeksértő cselekményből alkot a törvényhozó bűncselekményt, hanem csak azokból, amelyek az *állampolgárok többségének lelkében élő etikai felfogás* szerint (kiemelés: I.F.) a legsúlyosabb jogkövetkezményeket megérdemlik. A bűncselekmény ezért nem merő racionális konstrukció. Lényegéhez tartozik az az irracionális értékelem is, amely emberi értelem logikái analízisével meg nem fogható.”¹³

A büntetőjog által *védelemben részesített normák* hozzá tartoznak egy adott állam polgárainak *létebiztonságához*, annak védelmi rendszeréhez. Az megint más kérdés, hogy az aktuális létbiztonság védelme miként szolgálja egy társadalom hosszú távon mérhető érdekeit.

Általánosan elfogadottá kezd válni Európa közép-keleti régiójában is az a felfogás, ami szerint a büntetőjogi értékvédelem csakúgy, mint a büntetőjogi beavatkozás ultima ratio egy társadalom működésében. Ezzel együtt azonban terjedőben van az a nézet is, ami szerint az értékeket, a normákat a büntetőjog helyett (és részben

10 Párhuzamos vélemény a 23/1990. (X. 31.) AB h. indokolásához.

11 Párhuzamos vélemény a 23/1990. (X. 31.) AB h. indokolásához.

12 a 11/1992. (III. 5.) AB h. indoklás.

13 Irk. A.: A büntetőjog racionális és irracionális elemei. In: Irk. F. (szerk.): Irk. Albert emlékkötet. Kriminológiai Közlemények 37. szám. MTA

„előtt”) más módokon és más eszközökkel kell védeni. Ezek egy része szintén a jog, azon belül is a jogalkotás körében valósul meg. Bonyolult és a technika által uralt világunkban a civilizációs ártalmak kontroll alatt tartása, illetve viszszaeszközítése érdekében a hozzájuk kapcsolódó értékek védelmére a római jog elveire épülő büntetőjogi beavatkozások nem igazán alkalmasak. Más jogágak ugyanakkor (elsősorban is a polgári jog és e jogot körül vevő egyéb jogágak) inkább képesek arra, hogy értékeket normákat hatékonyan, azaz a kötelező normák követésének kiényszerítése útján védjenek. Külö-

nösen akkor, ha ezek a jogszabályokban testet öltő normák egyben olyan emberi érdekekkel, amelyeket ha az egyének képviselnek: automatikusan a normákat is védik, anélkül, hogy eme kötelezettségükre bárki is büntetéssel fenyegetéssel figyelmeztetné vagy pláne kényszerítene őket.

Itt szükséges hangsúlyozni, „hogy mikor és hol van szükség büntetőjogi (és nem más) beavatkozásra”... ezt „nem a büntetőjogi szankciók természete dönti el, hanem társadalmi szükségesség és társadalmi szükséglet”.¹⁴

A büntetőjog ultima ratio abban az értelemben is, hogy „a bünte-

tőjog nem alkalmas társadalmi problémák megoldására. Nincsenek eszközei, hogy azokra a folyamatokra és társadalmi tényekre hasson, amelyek a bűnözést előidézik”.¹⁵

Indokolt és szükséges tehát azzal foglalkozni, hogy milyen értékrendek, milyen prioritások jöhetnek egy jogállamban szóba. Nemkülönbön fontos annak kifejtése is, hogy az eltérő értékrendek, különböző prioritások milyen előnyökkel és hátrányokkal szolgálnak – a kriminálpolitikán belüli egyes részpolitikák, tágabb körben: a bűnmegelőzés számára. Erre egy másik alkalommal kívánunk visszatérni.

14 Szabó, A.: A büntetőjog reformja. G & G Kiadó, Budapest, 1990. 39. old.

15 Szabó, A.: A büntetőjog reformja. I. m. 45. old.